

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING O'QUV FAOLIYATIGA MOSLASHISH JARAYONIDA
KOGNITIV DISSONANS VA KOMMUNIKATIV STRESS DARAJASINI BAHOLASH MEZONLARI**

Zayirkulova Nozima Ilyas qizi

Toshkent iqtisodiyot va pedagogika universiteti

Pedagogika, psixologiya va boshlang'ich ta'lim kafedrası o'qituvchisi

<https://orcid.org/0009-0006-5709-2921>

nozimazayirkulova176@gmail.com

Berdaliyeva Kamiliya Raxmon qizi

Toshkent iqtisodiyot va pedagogika universiteti talabasi

berdaliyevakamila@gmail.com

Annotatsiya

Maqolada kichik maktab yoshidagi bolalarning o'quv faoliyatiga moslashish davrida yuzaga keladigan kognitiv dissonans va kommunikativ stress holatlari tahlil qilingan. Maktabga qadam qo'yish bosqichida bolaning yetakchi faoliyati o'yin turidan o'quv faoliyatiga o'tishi kognitiv va ijtimoiy qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Tadqiqot doirasida ushbu psixologik holatlarni aniqlash va baholashning mezonlari ishlab chiqildi hamda empirik tahlil natijalari keltirildi. Olingan natijalar boshlang'ich sinf o'quvchilarining kognitiv jarayonlarini optimallashtirish va psixologik qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: moslashish (adaptatsiya), kognitiv dissonans, kommunikativ stress, boshlang'ich sinf o'quvchisi, o'quv faoliyati, sotsializatsiya, kognitiv jarayonlar.

Abstract

This article analyzes the states of cognitive dissonance and communicative stress that arise during the adaptation period of primary school children to academic activities. Upon entering school, the shift in a child's leading activity from play to learning creates both cognitive and social difficulties. Within the scope of this study, criteria for identifying and assessing these psychological states were developed, and the results of empirical analysis are presented. The findings serve to optimize the cognitive processes of primary school students and improve the psychological support system.

Keywords: adaptation, cognitive dissonance, communicative stress, primary school student, academic activity, socialization, cognitive processes

Kirish (Introduction)

Kichik maktab yoshidagi bolalarning o'quv faoliyatiga moslashishi zamonaviy rivojlanish va pedagogik psixologiyaning eng murakkab muammolaridan biridir. Maktab ta'limining dastlabki bosqichida bola mutlaqo yangi ijtimoiy maqomga — "o'quvchi" maqomiga ega bo'ladi. Ushbu davrda L.S. Vygotskiy va D.B. Elkonin nazariyalariga ko'ra, yetakchi faoliyat turining o'zgarishi yuz beradi.

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, bu o'tish jarayoni har doim ham silliq kechmaydi. O'quvchida o'zi haqidagi avvalgi tasavvurlar (masalan, oiladagi "eng aqlli bola" qiyofasi) va maktabdagi real obyektiv baholash tizimi o'rtasida ziddiyat — **kognitiv dissonans** yuzaga keladi. Shu bilan birga, yangi ijtimoiy guruh

(sinfdoşlar) va avtoritet shaxs (o'qituvchi) bilan muloqotga kirishish zarurati bolada **kommunikativ stressni** paydo qiladi. Ushbu tadqiqotning maqsadi — boshlang'ich sinf o'quvchilarida kehadigan kognitiv dissonans va kommunikativ stress darajasini baholashning aniq psixologik mezonlarini belgilash hamda ularning o'zaro ta'sir mexanizmlarini tahlil qilishdir.

Tadqiqot metodologiyasi va metodlari (Methods)

Tadqiqot maqsadiga erishish uchun miqdoriy va sifat tahlili (mixed-methods) yondashuvidan foydalanildi. Tadqiqot 2025-2026 o'quv yilining I yarim yilligida 5-oy davomida amalga oshirildi. Tadqiqot obyekti sifatida Toshkent viloyati Bekobod shahar 17-umumta'lim maktabining 1-sinfiga qabul qilingan 120 nafar o'quvchilar tanlab olinadi. Demografik taqsimot quyidagicha: **O'g'il bolalar:** 62 nafar (51.6%); **Qiz bolalar:** 58 nafar (48.4%); **O'rtacha yosh ko'rsatkichi:** 6.8 yosh.

Kognitiv va kommunikativ holatni baholash uchun quyidagi mezonlar ishlab chiqildi: **Kognitiv dissonansni baholash mezonlari:** 1. *Kognitiv baho ziddiyati:* Bolaning o'zlashtirish darajasi va uning o'z-o'zini baholashi (adekvat, yuqori, past) o'rtasidagi farq. 2. *Motivatsion beqarorlik:* O'qishga bo'lgan qiziqishning pasayishi va vazifalardan qochish reaksiyalari.

Kommunikativ stressni baholash mezonlari: *Sotsial izolyatsiya:* Tengdoşlari bilan aloqa o'rnatishdagi qiyinchiliklar (sotsiometrik maqomi). *Emotsional taranglik:* O'qituvchi yoki sinfdoshlar bilan muloqot vaqtida namoyon bo'ladigan xavotirlik, qo'rquv yoki agressiya.

Qo'llanilgan psixodiagnostik metodikalar: N.G. Luskanovning "Maktabga motivatsiya darajasini aniqlash" anketasi (kognitiv va emotsional munosabatni o'rganish uchun).

R. Jilning (R. Gille) "Shaxslararo munosabatlarni o'rganish" proyektiv metodikasi (kommunikativ stress va sotsial moslashuvni aniqlash uchun).

Tadqiqot natijalari (Results)

O'tkazilgan psixodiagnostik o'lchovlar natijasida 1-sinf o'quvchilarining o'quv faoliyatiga moslashish jarayonidagi kognitiv dissonans va kommunikativ stress namoyon bo'lish darajalari aniqlandi va gender xususiyatlari (o'g'il/qiz) kesimida tahlil qilindi.

1-jadval. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kognitiv dissonans va kommunikativ stress darajalarining gender taqsimoti (N=120)

Moslashish darajasi (Holat)	Jami o'quvchilar (N=120)	O'g'il bolalar (n=62)	Qiz bolalar (n=58)
Yuqori moslashuv (Dissonans yo'q, stress past)	76 (63.3%)	40 (64.5%)	36 (62.0%)
O'rta moslashuv (Qisman ziddiyat, o'rta stress)	29 (24.2%)	13 (21.0%)	16 (27.6%)
Past moslashuv (Dezadaptatsiya) (Kuchli dissonans, yuqori stress)	15 (12.5%)	9 (14.5%)	6 (10.4%)

Jadval ma'lumotlariga ko'ra, tadqiqotga jalb qilingan o'quvchilarning asosiy qismi (63.3%) maktabga muvaffaqiyatli moslashgan. Biroq, **12.5% o'quvchida (15 nafar)** kuchli kognitiv dissonans va yuqori kommunikativ stress kuzatilib, bu dezadaptatsiya xavfini bildiradi.

Gender xususiyatlari tahlil qilinganda o'ziga xos tafovutlar ko'zga tashlanadi:

Kommunikativ stressning boshlang'ich bosqichi ko'proq qiz bolalarda (27.6%) o'rta darajadagi moslashuv doirasida uchradi. Bu ularning yangi ijtimoiy muhitga va o'qituvchining emotsional reaksiyalariga o'ta ta'sirchanligi bilan izohlanadi.

Kuchli kognitiv dissonans va xulq-atvordagi dezadaptatsiya holatlari esa ko'proq o'g'il bolalarda (14.5%) qayd etildi. Bunga sabab, o'g'il bolalarning yetakchi faoliyat turini (o'yindan o'qishga) o'zgartirishda kognitiv qoidalarga bo'ysunishga ko'proq qarshilik ko'rsatishidir.

2-jadval. Kognitiv dissonans va kommunikativ stress o'rtasidagi korrelyatsion bog'liqlik (Pirson koeffitsiyenti, r)

Ko'rsatkichlar	Kognitiv darajasi	ziddiyat	O'zlashtirish pasayishi	motivatsiyasining	Kommunikativ taranglik
Kommunikativ taranglik	r = 0.68		r = 0.54		1.00
Sotsial izolyatsiya	r = 0.72		r = 0.61		r = 0.48

2-jadvalda keltirilgan korrelyatsion tahlil natijalari farazimizni tasdiqladi: bola shaxslararo munosabatlarda qanchalik kuchli kommunikativ taranglik va sotsial izolyatsiyani his qilsa, undagi kognitiv dissonans (o'quv faoliyatidagi ziddiyatlar) shunchalik ortadi. Ya'ni, muloqotdagi muammolar bevosita bilish jarayonlarining tormozlanishiga olib keladi.

Xulosa va amaliy tavsiyalar (Discussion and Conclusion)

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining maktabga moslashish davri – bu nafaqat yangi bilimlarni o'zlashtirish, balki murakkab kognitiv va sotsial-psixologik o'zgarishlar jarayonidir. O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, kognitiv dissonans (o'zlashtirish va o'z-o'zini baholash o'rtasidagi ziddiyat) hamda kommunikativ stress (yangi ijtimoiy muhitdagi taranglik) o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, biri ikkinchisini kuchaytiradi ($r = 0.72$). Tadqiqotga jalb qilingan o'quvchilarning 12.5% ida kuzatilgan dezadaptatsiya holatlari maktab psixologik xizmati va sinf rahbarlaridan shoshilinch profilaktik choralarni talab etadi. Shuningdek, moslashishdagi qiyinchiliklarning gender xususiyatlari (qiz bolalarda emotsional-kommunikativ taranglik, o'g'il bolalarda esa xulq-atvor va kognitiv qarshilikning ustuvorligi) tasdiqlandi.

Amaliy tavsiyalar. O'quv faoliyatiga moslashish davrida kognitiv dissonans va kommunikativ stressni yumshatish maqsadida maktab psixologlari va o'qituvchilarga quyidagi uslubiy ko'rsatmalar tavsiya etiladi: **Formatik (shakllantiruvchi) baholashni joriy etish:** Birinchi sinf o'quvchilarida kognitiv dissonansning oldini olish uchun ularning faoliyatini faqatgina yakuniy natijaga qarab emas, balki harakat va intilishlariga qarab baholash lozim. Xatolarni "qobiliyatsizlik" belgisi emas, balki "o'sish va o'rganish nuqtasi" sifatida tushuntirish kognitiv ziddiyatni pasaytiradi.

Sotsial-kommunikativ to'siqlarni o'yin terapiyasi orqali yengish: O'quv yilining dastlabki ikki oyida dars jarayonlariga guruhli va juftlikda bajariladigan didaktik o'yinlarni faol kiritish zarur. Bu,

ayniqsa, sotsial izolyatsiyaga moyil bo'lgan (yangi kontaktlar o'rnatishga qiynaladigan) bolalardagi kommunikativ stressni kamaytiradi va "men - sinf" identifikatsiyasini shakllantiradi.

Gender xususiyatlariga asoslangan individual yondashuv: Qiz bolalarning yangi muhitga moslashishida ularni hissiy jihatdan qo'llab-quvvatlash, o'qituvchi bilan ishonchli muloqot o'rnatishga e'tibor qaratish kerak. O'g'il bolalarning kognitiv qarshiligini yengish uchun esa qat'iy qoidalarni tushuntirishda ko'rgazmali va faol harakatli metodlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Davriy psixologik skrining: N.G. Luskanova va R. Jil metodikalari asosida ishlab chiqilgan baholash mezonlaridan foydalanib, I va II chorak yakunlarida "xavf guruhi"dagi o'quvchilarni aniqlash va ular bilan individual psixokorreksion ishlarni tashkil etish tizimini yo'lga qo'yish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1.Barotov, Sh. R. (2017). *Ta'limda psixologik xizmat*. Navro'z nashriyoti.
- 2.Davletshin, M. G., Do'stmuhamedova, Sh. A., & Mavlonov, M. (2004). *Yosh va pedagogik psixologiya*. TDPU nashriyoti.
- 3.Elkonin, D. B. (2001). *Detskaya psixologiya* [Bolalar psixologiyasi]. Akademiya.
- 4.Festinger, L. (1957). *A theory of cognitive dissonance* [Kognitiv dissonans nazariyasi]. Stanford University Press.
- 5.G'oziyev, E. G'. (2010). *Ontogenez psixologiyasi*. Noshir.
- 6.Karimova, V. M. (2012). *Ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy amaliyot*. Universitet nashriyoti.
- 7.Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping* [Stress, baholash va yengish]. Springer Publishing Company.
- 8.Nishanova, Z. T., & Alimova, G. K. (2018). *Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi*. O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti.
- 9.Venger, A. L. (2004). *Psixologicheskie risunki v diagnostike rebenka* [Bolani diagnostika qilishda psixologik rasmlar]. Vlados.
- 10.Vygotskiy, L. S. (1991). *Pedagogicheskaya psixologiya* [Pedagogik psixologiya]. Pedagogika.